

שלושים שנה למהפכת המכללות האקדמיות

ד"ר מוטי גיגי

אנחנו בעיצומה של מלחמה שהתפרצה לאחר השבת של 7 באוקטובר 2023. בלב המרחב הזה נמצאת המכללה האקדמית ספיר, שאני נמנה עם הסגל הבכיר שלה. המכללה איבדה בטבח כמה עשרות סטודנטים, עובדי מנהלה ומרצים, ובימים אלה היא מתנהלת תחת אש. תלמידיה ומרציה עובדים ממלונות ומאכסניות בכל חלקי הארץ, תוך אֶבֶל כבד על אובדן יקיריהם ומאבק נואש להשיב את בני משפחותיהם שנחטפו. ברקע כל הקשיים הללו - שאנחנו חווים מאז אפריל 2001, עת נפל הקאסם הראשון בשדרות - המכללה, הנמצאת על קו הגבול עם עזה, פתחה את שנת הלימודים האקדמית ב־24 בדצמבר 2023. זהו שבוע סמלי מבחינה היסטורית.

ביום שני 27 בדצמבר 1993, בירושלים, בשעה 10:01, התכנסה הישיבה המאה ושישים וחמש של הכנסת השלוש-עשרה לדון בהצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון - מכללות), התשנ"ד-1993. הדיון החל

בדצמבר 1993 והסתיים ב־24 בפברואר 1995, והוביל לחקיקת התיקון העשירי לחוק המועצה להשכלה גבוהה (1958). חוק זה הוא שהחל את "מהפכת המכללות". אדריכל המהפכה פרופ' אמנון רובינשטיין ז"ל היה שר החינוך מטעם מר"צ בממשלת רבין. שלושים שנה לאחר מכן, למרות הביקורת הרבה שיש לי על מהפכת המכללות ועל הרפורמה במערכת ההשכלה הגבוהה - רפורמה או מהפכה זו הגדרה שיחנית, התלויה בעיני המתבונן, אך כיום, בעודנו שרויים כולנו במחאות ברחבי המדינה בעקבות הרפורמה או ההפיכה המשטרית במערכת המשפט בישראל, במומנט בהיסטוריה הישראלית שבו הקיטוב והשיסוע הגיעו לשיאים שלא ידענו כמותם ובשעה שחצי עם שונא את חציו האחר - אגדיל ואומר שמהפכת המכללות היא אחת המהפכות החשובות והחיוביות שקרו בעשורים האחרונים בישראל. המהפכה פתחה את שערי האקדמיה לקבוצות רבות שהאופציה להשכלה גבוהה הייתה חסומה בפניהן, והעלתה למודעות הציבור ביקורת חריפה על הדברים שהיו צריכים להיעשות במערכת ההשכלה הגבוהה. אוסיף ואומר שבתוך כל סבך המורכבויות וצומת הדרכים שבהם נתונה החברה בישראל, גם מערכת ההשכלה הגבוהה בכלל והמכללות בפרט נמצאות בצומת מרכזי וקריטי לעתידה של ההשכלה הגבוהה והחברה בישראל. בבסיס המהפכה במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל עמדו שתי מגמות נוגדות, ואף סותרות

זו לזו - האחת, עלייה הדרגתית בשיעור הזכאים לתעודת בגרות, והאחרת, הקטנת המשאבים שהוקצו לאוניברסיטאות. מצב זה הגדיל את הלחץ על המערכת הפוליטית להנגיש את מערכת ההשכלה הגבוהה. בצד שתי מגמות סותרות אלו, חלקן של האוכלוסייה הערבית והמזרחית במערכת ההשכלה הגבוהה, בקרב הסטודנטים ובטח בסגל האקדמי, היה מיעוט בולט בקרב המתקבלים לשנה א בהשוואה לחלקן באוכלוסייה, ומיעוט בולט אף יותר בקרב אלו שסיימו תואר ראשון. נתונים משנות התשעים של המאה העשרים מראים ששיעור מסיימי התואר הראשון בקרב יוצאי אירופה ואמריקה וילידי ישראל היה שבעים אחוזים, ואילו בקרב יוצאי אסיה ואפריקה רק עשרים וחמישה אחוזים ובקרב הערבים פחות מעשרה אחוזים (וולנסקי, 2005).

אם כך, העלייה באחוז הבגרויות והירידה במימון ההשכלה הגבוהה באוניברסיטאות, וכן העלייה הגדולה בשנות התשעים מברית המועצות לשעבר והרצון להנגיש את ההשכלה הגבוהה למזרחים ולערבים - כל אלו הביאו לפני מקבלי ההחלטות, ובראשם שר החינוך דאז אמנון רובינשטיין ז"ל, לבחור בין שלוש חלופות: הרחבת האוניברסיטאות הקיימות, הקמת אוניברסיטה חדשה, או הרחבת שערי ההשכלה הגבוהה באמצעות פיתוח מכללות קיימות ושדרוג למעמד של מוסדות אקדמיים. הבחירה במכללות האקדמיות כאופציה המועדפת

נבעה משלל סיבות, שהעיקרית שבהן, ולדידי היא שהכריעה את הכף, הייתה שהקמת המכללות האקדמיות תוזיל בשלושים אחוזים את עלות ההשכלה הגבוהה בישראל, ובכך תאפשר את הגדלתה וגיוונה. מחד גיסא, האקדמיזציה של המכללות באזורי הפריפריה החברתית והגאוגרפית הייתה חשובה, אך מאידך גיסא, מכיוון שנעשתה בתנאים נחותים ביחס לאוניברסיטאות, היא הובילה לפער הולך ומתרחב בין המכללות, הנמצאות בפריפריה החברתית והגאוגרפית, לבין האוניברסיטאות, הנמצאות בערים גדולות ומרכזיות בישראל.

בשנת 1997, כשנתיים לאחר חקיקת החוק ותחילתה של מהפכת המכללות, בגיליון מספר 8 של **מידע על שוויון**, פרסמו שלמה וברברה סבירסקי דוח מחקר בנושא ההשכלה הגבוהה. דוח חשוב זה מנתח את מבנה ההשכלה הגבוהה לאור מהפכת המכללות, ובו התריעו החוקרים מפני הבעייתיות הקיימת באופן הקמת המכללות. אני מצטט: "נראה, אם כן, כי יש סכנה ממשית של התהוות מערכת השכלה דו־דרגתית, כאשר הדרגות נבדלות זו מזו במישור התפקוד, התפוקות והיוקרה. זאת ועוד, התהוותה של מערכת השכלה דו־דרגתית באה על רקע קיומה של מערכת תיכון המאופיינת במסלולים נפרדים ובלתי שווים" (סבירסקי וסבירסקי, 1997, עמ' 12). נקודת ההנחה שסבירסקי וסבירסקי יצאו ממנה היא כי למכללות יגיעו בעיקר אלו שהחינוך שזכו לו אינו מספק כדי

להגיע לבגרות טובה, שהייתה יכולה לזכותם בקבלה לאוניברסיטאות ולחוגים היוקרתיים שבהן. את נקודת ההנחה הזאת הסיקו מתוך דברי המועצה להשכלה גבוהה, שבהם נאמר כי הקמת המכללות נועדה לתת מענה אקדמי לסטודנטים "שאינם עומדים, מבחינת הישגיהם בתעודת הבגרות ובבחינות הפסיכומטריות, בתנאי הקבלה הקיימים (סבירסקי וסבירסקי, 1997).

הרצון לפתוח את מערכת ההשכלה הגבוהה לקבוצות מגוונות והקמתן של המכללות האזוריות בסמוך לאזורי פריפריה חברתית וגאוגרפית היו בגדר סיגנלים חיוביים. אך הבחירה בהעדפה ה"זולה" יותר יצרה רתיעה בקרב החוקרים, ובראשם סבירסקי וסבירסקי, מפני היווצרותה של מערכת השכלה דו-דרגתית, שבה הפערים במערכת החינוך הכללית יועתקו לתוך מערכת ההשכלה הגבוהה, קרי מן המכללות לאוניברסיטאות. כאן נעוץ המתח הקיים עד היום ביחס למהפכת המכללות האקדמיות ועתידן. אין ספק שהצלחת מהפכת המכללות טמונה בפתירת שערי התואר הראשון לקבוצות מעוטות יכולת כלכלית, שלא מעט מהן מגיעות מהפריפריה החברתית והכלכלית ומקבוצות זהות מגוונות, כמו חרדים, יוצאי אתיופיה, ערבים ומזרחים. מהפכת המכללות הביאה לכניסתם של סטודנטים מזרחים באחוזים גבוהים למערכת ההשכלה הגבוהה, והיא אחת המחוללות של מעמד בינוני מזרחי בארץ, שהיקפו, השכלתו והכנסתו טרם נמדדו במלואם, דבר המצריך מחקר מקיף

בנושא (מה שבטוח הוא שאין ספק בדבר קיומו של מעמד בינוני מזרחי החל משנות התשעים של המאה העשרים). לא מעט מן הסטודנטים השייכים לקבוצות המגוונות והשוליות בחברה בישראל הם דור ראשון להשכלה אקדמית.

עם זאת, בצד הגידול וההנגשה של מערכת ההשכלה הגבוהה, מבט על חברי הסגל באוניברסיטאות ובמכללות מלמד ברוב המקרים על הומוגניות: בין המרצים כמעט אין ערבים, חרדים, מזרחים, יוצאי הפריפריה החברתית והגאוגרפית, יוצאי אתיופיה ומזרחים. בעיה קשה יותר נרשמת בקרב נשים ערביות, מזרחיות, אתיופיות וחרדיות. בהיעדר ייצוג של קבוצות אלו גם חומרי הלימוד הופכים להיות הומוגניים מבחינה תרבותית, והפער בין המרצים לסטודנטים הולך וגדל. הדרך לשינוי עוברת בהבנת המציאות הזאת ומשמעויותיה, ובפעולה לתיקון גם בגיוון המרצים וגם בחומר הלימוד.

תקציב המכללות נמוך לאין שיעור מתקציב האוניברסיטאות. בשנת 2022 עמד תקציב ההשכלה הגבוהה על 12.6 מיליארד שקל, וכשבעים ותשעה אחוזים ממנו מגיע לאוניברסיטאות. חלק מפערי התקצוב משליך על עלויות כוח האדם של הסגל הבכיר, ומוביל לתנאי שכר פחותים במכללות ביחס לאוניברסיטאות. חברי הסגל הבכיר במכללות מלמדים לפחות שליש משרה יותר מהקולגות שלהם באוניברסיטאות, לסגל הבכיר במכללות אין זכות

מוקנית לשבתון, להבדיל מהאוניברסיטאות, אין קק"ם (קרן קשרי מחקר), אין מענק של הקדשת זמן למקום, ואין מענק הסתגלות, שנאמד במאות אלפי שקלים, בקרנות בהשתלמות דולרית ועוד.

פערי השכר והטבות השכר בין המכללות לאוניברסיטאות יוצרים פער בקידום הסגל הבכיר, ובעיקר בבחירתם במוסד שבו ירצו לפתח את הקריירה האקדמית שלהם. המבנה הריבודי של מערכת ההשכלה הגבוהה הופך את המכללות המתוקצבות ל"עדיפות שנייה". שתי קבוצות אחרות שמצבן גרוע יותר הוא הסגל העמית במכללות בהשוואה לעמיתי הוראה באוניברסיטאות, והמרצים מן החוץ במכללות. המערכת מרובדת בסוגים שונים של סגלים, דבר שמייצר אי־שוויון הולך וגדל בין הסגלים ובין סוגי המוסדות להשכלה גבוהה.

לסיכום: אין ספק, כפי שכתבתי בראשית דבריי, שמהפכת המכללות היא אחת המהפכות החשובות ביותר שנעשו בחברה בישראל. היא פתחה את שערי ההשכלה הגבוהה לקבוצות גדולות שאלו היו סגורים בפניהן לפני כן, היא הגדילה את מספר הלומדים במערכות ההשכלה גבוהה במאות אחוזים, והפכה את ישראל לאחת המדינות עם שיעור המשכילים הגבוה בעולם. מהפכת המכללות הייתה אחראית גם ליצירתו של מעמד בינוני מזרחי, של משכילים ובעלי מקצועות חופשיים כמו עריכת דין, ראיית חשבון, הנדסה ועוד.

מהפכת המכללות יצרה בפריפריה החברתית והגאוגרפית, שעד שנות התשעים לא היו בה מוסדות אקדמיים, הזדמנויות כלכליות, חברתיות ואזוריות גם מעבר להנגשת ההשכלה הגבוהה. הערך המוסף של המוסדות החדשים ושל הסטודנטים שעברו לגור בקרבתם, וכיום חיים ועובדים בפריפריה הגאוגרפית והחברתית של ישראל, בלתי מבוטל. פרויקטים חברתיים של המכללות מגבירים הן את המודעות החברתית של הסטודנטים לכל הסובב אותם והן את המעורבות החברתית של המכללות הציבוריות בערים העוטפות אותן, מאילת בדרום ועד צפת וקרית שמונה בצפון. מלבד תפקידן בהגשמת המשימה הלאומית של הנגשת ההשכלה הגבוהה וגיוונה, המכללות הציבוריות הן גם מנוע צמיחה כלכלי ותרבותי לאזור שהן פועלות בו - המסחר, הדיור, התחבורה והקולינריה משגשים בפריפריה בזכותן. מבחינה אזורית, אלפים מתפרנסים במישרין ובעקיפין מאספקת שירותים למכללות ולסטודנטים הפוקדים אותן, מהשכרת יחידות דיור, מהסעדה ועוד. כמו כן, המכללות מצמיחות מנהיגות מקומית המחזיקה בתפקידי מפתח באזור, שלא תהגר למרכז, כפי שהיה מקובל בשנים שבהן המערכת הייתה מונוליטית וכפופה להגמוניה מלאה של האוניברסיטאות. נגישות ההשכלה הגבוהה שיפרה את ההון האנושי בישראל, והשפיעה רבות על התוצר לנפש. ועוד יתרון של הרפורמה, אולי המשמעותי ביותר, הוא הפיכת

המערכת לאליטיסטית פחות, למונגשת ולמגוונת, וכתוצאה מכך, שיפור החוסן החברתי. המכללות אף תורמות להגירה פנימית מהמרכז לפריפריה - של סטודנטים שבתקופת לימודיהם מצאו את עתידם באזור המכללה, וגם של סגל אקדמי המשתקע באזוריה. כפי שהוכח בשלושת העשורים האחרונים, המכללות מחזקות את מערכת ההשכלה הגבוהה ואת הרשויות המקומיות, ולבסוף, את החברה הישראלית.

אך בצד כל הדברים החיוביים במהפכת המכללות, והיו לא מעט, כפי שמנתי, אני חושב שהסכנה שעליה הצביעו סבירסקי וסבירסקי, של מערכת דו־דרגתית, מתרחשת למול עינינו, גם אם לשמחתנו, באיחור של שלושה עשורים. אני חושב שראוי ורצוי לפקוח את עינינו לעיוותים ולא־שוויון שבו מערכת ההשכלה הגבוהה החלה את מהפכת המכללות, ולתקן את הראוי לתיקון. אם השינוי המתבקש לא יקרה, ייווצרו דה־פקטו שתי מערכות השכלה גבוהה, האחת במרכז הערים הגדולות, שאליהן יגיע עיקר תקציב ההשכלה הגבוהה, והאחרת בפריפריה הגאוגרפית והחברתית, שאל מערכת המכללות האקדמיות הפרוסות בה מגיעים בעיקר ה"אחרים" של המדינה: מזרחים, חרדים, ערבים, יוצאי אתיופיה ועוד. אלו מגיעים בעיקרם מאשכולות חברתיים כלכליים נמוכים, רובם מצפון לחדרה או מדרום לגדרה, וברובם הם בני דור ראשון להשכלה אקדמית.

הסיבה העיקרית לכך שהמערכת הדו־דרגתית לא התגבשה עד כה היא שמהפכת המכללות באמת יצרה שינוי דרמטי במבנה מערכת ההשכלה הגבוהה. למרות האי־שיוויון וההייררכייה שבתוכם היא נבנתה, מהפכת המכללות ענתה על צמא עמוק להרחבת מערכת ההשכלה הגבוהה, ולוותה ברוח חלוצית, בזכות ההרגשה שנבנה פה משהו שייצור שינוי דרמטי ונוחץ. לכן, נקודת ההנחה הייתה שעלינו לקחת מה שנותנים ולהילחם על השאר במהלך הדרך.

הרוח החלוצית הזאת גברה על האי־שוויון שאפיין את ההחלטה לבנות את מערכת המכללות בצד האוניברסיטאות ובכפוף להן. היה ברור לכל העוסקים במערכת ההשכלה הגבוהה, שהכירו את מבנה המערכת, כי יש אוניברסיטאות ויש מכללות, וכי האוניברסיטאות מייצרות ידע ומחקר בסיסי ותאורטי, ואילו המכללות, תפקידן להנגיש את הידע ולהנחילו בקרב הציבור.

נכון להיום, גם כאשר המסה הקריטית במכללות הם סטודנטים מהפריפריה, מזרחים, ערבים, יוצאי אתיופיה ועוד, הסגל הבכיר באוניברסיטאות ובמכללות אשכנזי ברובו. אומנם, מבחינה זו המצב במכללות טוב יותר מאשר באוניברסיטאות, אך גם כאן הוא רחוק מלהיות משביע רצון, ומצריך תיקון עמוק.

חלק מהתיקון ייעשה באמצעות תגבור הדור הראשון להשכלה אקדמית. ככל שהמועצה להשכלה גבוהה

תקדם מאגר נתונים על דור ראשון להשכלה גבוהה, ותגבש מערך מלגות ותמיכות בכל התארים (ראשון, שני ושלישי), לרבות מלגות למשרות תקן באוניברסיטאות ובמכללות, נוכל לראות גיוון רחב יותר בהשכלה הגבוהה בקרב מזרחים, ערבים, יוצאי אתיופיה חרדים ועוד, שחלקם במערכת ההשכלה הגבוהה כיום קטן עד אפסי.

בצד השינוי המתבקש בגיוון הסגל האקדמי ובדרכים לגיוונו, נושא חשוב לא פחות הוא מידת התקצוב של המכללות ואופן תקצובן. נכון להיום, המכללות מופלות לרעה ונמצאות בתת־תקצוב בהשוואה לאוניברסיטאות. לדעתי, כדי שמהפכת המכללות תמשיך להתקיים ולהתפתח, צו השעה הוא לבנות מודל תקצוב אחר, שבו תינתן למוסדות פריפריאליים עדיפות לאומית. מכללות שעיקר הסטודנטים שלהן באים מקבוצות שעד טרום המהפכה לא חצו את שערי ההשכלה הגבוהה צריכות מודל תקצוב שווה לאוניברסיטאות, אם לא גדול יותר, כדי לצמצם את הפערים של הסטודנטים העוברים בשעריהן. בדרך זו, אולי יזכו הסטודנטים ל"הנחה" בכניסה למוסד, אבל לא ביציאתם ממנו - והם יוכלו לצאת לעולם התעסוקה או להמשיך באקדמיה כשלרשותם כלים זהים ברמתם לאלו שמקבלים באוניברסיטאות. אם לא נבטל את הפערים הקיימים כיום בשכר בין האוניברסיטאות והמכללות, לא רק שהתיקון במהפכת המכללות יופסק, אלא גם נחזיר את

המצב לתקופה שהייתה לפני מהפכת המכללות, ומה שייותר הוא מכללות פריפריאליות, הנותנת השכלה אקדמית שבבסיסה מערכת תיכון המאופיינת במסלולים נפרדים ובלתי שווים בין אלו שבאים בשערי האוניברסיטה ואלו שבאים בשערי המכללות. אנחנו בעיצומה של מלחמה, ובכתיבת מילים אלו עדיין לא ידוע מתי היא תסתיים. לכן, אם באמת חפצי חיים אנחנו, ואם האמירה "יחד ננצח" אינה רק מן השפה ולחוץ, הרי שגם אם בשנים הקרובות יוסטו תקציבים רבים למערכת הביטחון אל לנו לשכוח את חשיבותו של החוסן החברתי לביטחון הלאומי; זהו נדבך קריטי. במובן זה, המכללה האקדמית ספיר, הממוקמת בחזית המלחמה וממשיכה את עשייתה האקדמית, וכמוה גם מקבילתה הצפונית בתל-חי, אינן פחותות בחשיבותן לחוסן החברתי והלאומי מאשר עוד יחידה צבאית או אוניברסיטה. הצעד המתבקש הראשון הוא, לפיכך, הפיכת שתיהן לאוניברסיטאות, ויפה שעת אחת קודם.

ד"ר מוטי גיגי הוא סוציולוג ומרצה בכיר במחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר. מאמרו האחרון "Frontieriphery: An Anti-positivist Ontological Approach to Intersectional Investigation" פורסם בכתב העת Ethnopolitics בשנת 2023. ספרו עיר בלי

זיכרון: בין דומיננטיות להגמוניה תרבותית ביחסי שדרות־שערי־הנגב, עיבוד לדוקטורט, יפורסם במהלך 2024 בהוצאת הספרים של אוניברסיטת בר־אילן. ד"ר גיגי יליד שדרות.